

УДК 316.774

Вікторія Сошинська,
старший викладач Видавничо-поліграфічного
інституту НТУУ "КПІ"

Трансформація каналів професійної комунікації в документно-інформаційній сфері

У статті розглядається становлення і розвиток основних (формальних і неформальних) каналів професійної комунікації в документно-інформаційній сфері в першій третині ХХ ст. та їхня трансформація під впливом соціально-культурних і технологічних чинників з 90-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: професійна комунікація, документно-інформаційна сфера, формальні комунікаційні канали, неформальні комунікаційні канали.

Комунікація є необхідною умовою та одночасно специфічним результатом соціальної взаємодії, однією із фундаментальних засад існування соціуму. Її функція соціального наслідування забезпечує наступність розвитку суспільства, а система соціальних комунікацій, зокрема, орієнтована на просування знань у соціальному вимірі. Дослідження комунікаційної діяльності уможлиблює ґрунтовніше вивчення процесу розвитку української галузевої науки і практики та служить пізнанню його закономірностей. Аналіз формальних і неформальних каналів фахових комунікацій, їхнього становлення і тенденцій розвитку сприяє науковому прогнозуванню функціонування науки і практичної діяльності у документно-інформаційній сфері, дає можливість простежити розвиток теоретичних ідей і положень, виявити вплив теорії на вдосконалення практики, визначити перспективні напрями розвитку галузі. Таким чином, дослідження комунікаційних процесів у книжковій і документній, бібліотечно-бібліографічній, видавничій, архівній справах набувають актуальності в контексті сучасного розвитку галузі, професії та удосконалення управління документно-інформаційною сферою.

Теоретичні та прикладні дослідження проблем комунікації є міждисциплінарними і здійснюються соціологами, політологами, економістами, культурологами, психологами, документознавцями, філологами, журналістами, етнографами й численними представниками інших суміжних наукових дисциплін. Поряд із загальною теорією комунікації активно вивчаються масова, наукова, ділова (професійна), політична, маркетингова та інші спеціальні види комунікації тощо. Класичними в цій царині стали праці Д. Белла, М. Вебера, Н. Віннера, У. Гарвея, Б. Гріффіта, Д. Займана, Г. Ласуелла, Н. Лумана, Г. Маклюєна, Г. Мензела, Д. Прайса, К. Шеннона, У. Шрамма, Р. Гіляревського, О. Михайлова, Г. Почепцова, А. Соколова, А. Чорного та багатьох інших.

З сучасних українських дослідників, які так чи інакше торкалися питань наукових і фахових комунікацій, варто згадати В. Бездрабко, І. Давидову, Л. Дубровіну, В. Загуменну, В. Ільганаєву, Т. Ківшар, Г. Ковальчук, О. Коновця, С. Кулешова, Н. Кушнарєнко, І. Матяш, Т. Новальська, О. Онищенко, В. Пашкову, Л. Петрову, В. Різуна, М. Романока, Г. Рудого, М. Сенченка, М. Слободяника, О. Тришук, А. Чачко, Г. Швецову-Водку, Г. Шемаєву, Т. Ярошенко.

Значну теоретичну та історичну цінність для дослідження фахових комунікацій у документно-інформаційній сфері також мають праці Л. Биковського, І. Вовченко, М. Гуменюка, І. Калиновича, І. Корнейчика, Н. Королевич, Ю. Меженка, М. Ясинського та ін.

Однак, незважаючи на значну кількість вагомих наукових досліджень і розвідок, присвячених різним аспектам комунікаційної діяльності у бібліотечній, бібліографічній, книжковій, архівній, документній справі, комплексного вивчення становлення і розвитку професійних комунікацій в документно-інформаційній сфері в Україні до цього часу не проведено. У цій статті ми пропонуємо до розгляду основні результати нашого дослідження аналізованої проблеми.

На сьогодні існують різні точки зору щодо визначення поняття "професійна комунікація". Зокрема, вона розглядається як процес виникнення взаєморозуміння в певній предметній галузі (А. Каптерев), процес обміну інформацією між фахівцями (В. Мінкіна), процес, що має значний вплив на створення та функціонування професійних співтовариств (І. Розіна). Як зазначає В. Ільганаєва, професійні дискурси різних сфер комунікаційної діяльності в суспільстві перетинаються, наштовхуються на ті ж самі прояви процесів і результатів, оперують поняттями тих самих домінуючих об'єктів, але наповнюють їх своїм змістом [1, с. 149]. У вітчизняній інформаційній науці наприкінці 70-х рр. ХХ ст. О. Михайловим, А. Чорним та Р. Гіляревським [2] було розроблено підхід, близький до сучасного розуміння професійної комунікації, що ґрунтується на використанні інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). А останні дослідження зарубіжних вчених поєднують професійні та ділові комунікації й застосовують цей термін до всіх форм спілкування і відносять на робочому місці: як усних, так і документних, як безпосередніх, так і електронно-опосередкованих [3, с. 6].

Ми вважаємо, що професійна комунікація є специфічною формою групових соціальних відносин, за яких і відбувається обмін інформацією та професійна взаємодія фахівців тієї чи іншої сфери діяльності для виконання поставлених науково-виробничих завдань і досягнення необхідних науково-практичних результатів. Таким чином, професійна комунікація в документно-інформаційній сфері є складним багатоконпонентним процесом, що, відповідно до моделі Г. Ласуелла [4], об'єднує суб'єктів книжкової, бібліотечної,

бібліографічної, документної, архівної, видавничої справи та інших споріднених галузей науково-практичної діяльності, а також інформаційні повідомлення, канали, засоби та результати комунікації. Традиційно, починаючи з праць Г. Мензеля, розрізняють формальні комунікаційні процеси, що базуються на документах, та неформальні комунікаційні процеси, що здійснюються з використанням специфічних каналів і засобів обміну інформацією. І така структура, на нашу думку, притаманна фаховій комунікації і в нашій галузі, починаючи з періоду її зародження.

Для здійснення історико-порівняльного аналізу структури фахових комунікацій у різні історичні періоди, визначення основних тенденцій їхнього становлення і розвитку варто розглянути два хронологічних етапи: перша третина ХХ ст. (1900—1930) та період з 1990-х рр. до сьогодні, що характеризується кардинальними змінами у професійних комунікаціях у документно-інформаційній сфері.

Дослідження засвідчило, що ключовим каналом формальної професійної комунікації в різні періоди є комплекс фахових періодичних видань. Засновані за дисциплінарною або галузевою ознакою, вони організовують колективне обговорення актуальних проблем та пошук спільного обговореного рішення, синтезують наукові ідеї та знання, сприяють обміну досвідом, виробленню практичних рекомендацій, їхній апробації та впровадженню тощо. Контекстуально фахова періодика віддзеркалює результати колективної науково-професійної діяльності ("колективного розуму") у документно-інформаційній сфері та є одним із важливих засобів формування професійного світогляду, фахової свідомості та професіоналізації працівників. Все це в кінцевому результаті дає можливість визначити загальні тенденції розвитку галузі, актуалізувати напрями наукових досліджень, застосовувати інноваційні підходи в практичній діяльності, призводить до інтелектуалізації професії та суспільства загалом.

Важливими комунікаційними структурами у системі фахових комунікацій документно-інформаційної сфери є науково-дослідні установи, наукові товариства і професійні об'єднання. Маючи чітко регламентовані місію, мету, стратегію, напрями діяльності, об'єднуючи фахівців на основі спільності науково-професійних інтересів та цілей, вони створюють умови для функціонування усього комплексу галузевих фахових комунікацій: формальних і неформальних, внутрішніх і зовнішніх. І якщо науково-дослідні інституції більше схильні до ієрархічної організації комунікаційних процесів, то наукові товариства і професійні об'єднання переважно провадять комунікацію мережного типу.

У першій третині ХХ ст. в українській науковій думці дослідження в царині теорії та історії книги, бібліографії, окремих напрямів бібліотечної, документної, архівної справи та інших споріднених і суміжних наукових дисциплін об'єднувалися загальним поняттям "бібліологія". Система професійних комунікацій у той час почала формуватися під впливом діяльності професійних товариств, що об'єднували провідних вітчизняних науковців і практиків галузі. Найвідомішими осередками галузевої науки на початку ХХ ст. були Одеське бібліографічне товариство та Бібліографічна комісія при Науковому товаристві ім. Шевченка (НТШ) у Львові, які зробили помітний внесок у становлення формальних і неформальних професійних комунікацій і розвиток галузевої науки та практики. Після Жовтневої революції як наслідок державної політики радянського уряду в документно-інформаційній сфері було створено ряд офіційних науково-дослідних інституцій, що насамперед розвивали формальні комунікаційні канали. Результати дослідження засвідчують, що Книжкова палата України, Всенародна бібліотека України

(ВБУ, нині Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського) та створений при ній Науково-дослідний інститут бібліотекознавства, Український науковий інститут книгознавства (УНІК) активно впливали на формування системи фахових комунікацій через провадження науково-дослідної, освітньої, просвітницької діяльності, оформлення та опублікування результатів досліджень, організацію галузевих конференцій, нарад, виставок, видання фахових часописів, налагодження системи підвищення кваліфікації працівників галузі тощо. Поряд з офіційними суб'єктами (державними установами) у документно-інформаційній сфері розвивалися і громадські об'єднання: Всеукраїнське бібліотечне товариство, бібліотечні об'єднання, ради, гуртки бібліотекарів, бібліотечні бюро тощо, але насправді вони не були дійсно громадськими організаціями, бо їхня робота регламентувалась органами державного управління в галузі. Проте їхній внесок у розвиток науково-методичних засад бібліотечної справи, професійної освіти та професійних комунікацій був помітним.

Система українських бібліологічних комунікацій першої третини ХХ ст. була територіально розмежована через об'єктивні історико-політичні обставини і паралельно розвивалася на теренах Радянської України, західноукраїнських землях та в середовищі української еміграції, де вона зосереджувалась переважно у діяльності наукових товариств та об'єднань, як-от: Бібліографічна комісія НТШ, Бібліологічний гурток при Українській господарській академії (Подєбради, Чехо-Словаччина), Українське товариство прихильників книги (УТПК) у Празі (Чехо-Словаччина) та ін. Між вченими і практиками радянської та зарубіжної сторін за обопільною ініціативою було налагоджено різноманітні комунікаційні канали: обмін виданнями, публікації на сторінках фахових видань, відображення основних подій та новин у розділах "Хроніка", листування, зустрічі під час професійних зібрань тощо.

Як уже зазначалося, найважливішою ланкою системи фахових комунікацій першої третини ХХ ст. були науково-професійні періодичні видання, засновані установами і товариствами: "Голос друку" (Книжкова палата та Всеукраїнське товариство), "Книжний вісник", "Бібліотечний журнал", "Бібліотечний збірник", "Журнал бібліотекознавства і бібліографії" (ВБУ), "Бібліологічні вісті" (УНІК), "Українське книгознавство" (Бібліологічний гурток в Подєбрадах), "Книголюб" (УТПК). Окрім них, варто згадати такі фахові часописи, як "Книжные новости", "Книгарь", "Книга", "Книжка", "Нова книга", "Архівна справа" та ін. Дослідження засвідчило, що тогочасній фаховій періодиці притаманні повнота, широкі тематичні межі охоплення матеріалу, зручність в одержанні наукової, виробничо-практичної та фактографічної інформації. А зважаючи на активне використання у цих виданнях такого важливого жанру журналістики, як хроніка, можна стверджувати, що названі часописи класично представляли формальні та неформальні, персональні та групові професійні комунікації у документно-інформаційній сфері. Активно використовувались і неформальні канали: українські фахівці комунікували між собою, зі своїми російськими, білоруськими, іноземними колегами на бібліологічних з'їздах (I Всеросійський бібліотечний з'їзд у Санкт-Петербурзі в 1911 р., I і II Всеросійські бібліографічні з'їзди в Москві в 1924 і 1926 рр., I Всеукраїнський з'їзд бібліотечних працівників у Харкові в 1926 р., IV Міжнародний бібліологічний з'їзд у Празі в 1926 р. та ін.), фахових конференціях, нарадах і семінарах, тематичних виставках, у процесі обміну публікаціями, посередництвом листування та особистих зустрічей.

20-ті рр. XX ст. для українського бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, архівознавства, за визначенням багатьох дослідників, стали періодом "золотого десятиліття", коли в Україні були створені оригінальні та прогресивні наукові школи, що розвивали теорію, історію та практику галузевої науки, спираючись на зарубіжний досвід та власні наукові розроблення. Через відомі об'єктивні політичні причини у наступне десятиріччя фахові наукові та комунікаційні процеси у Радянській Україні почали різко згоратися. Аналогічна тенденція, зумовлена як економічною кризою в Європі, так і обмеженими фінансовими можливостями української еміграції, спостерігалась і в українській діаспорі. Отже, система професійних комунікацій у документно-інформаційній сфері у першій третині XX ст. пройшла шлях від створення та активного функціонування до занепаду через соціально-політичні та ідеологічні чинники.

В останнє десятиріччя минулого століття у розвитку професійних комунікацій у документно-інформаційній сфері в Україні розпочався новий етап. Процеси державотворення, демократизації, розвитку національної ідеї, розбудови інформаційного суспільства, впровадження нових ринкових механізмів господарювання активізували фахову комунікацію в національних межах, а також сприяли розширенню міжнародних комунікаційних зв'язків. Розглядаючи сучасну систему професійних комунікацій, варто наголосити на функції наслідування і спадковості, яка має досить чітко виявлення. По-перше, на нових засадах (у порівнянні з періодом 30—80-х рр. XX ст.) здійснюється діяльність таких провідних науково-дослідних установ галузі, як Книжкова палата України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) та її Інститут бібліотекознавства, Національна парламентська бібліотека України (НПБУ), з'являється нова установа — Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (УНДІАСД), що активізує наукові розроблення та обмін науковими ідеями у сфері документознавства. Однак багато функцій цих установ у новітній період є розвитком тих принципів, що були покладені в основу їхньої діяльності у першій третині XX ст. По-друге, у галузі було створено декілька принципово нових (з огляду на радянські часи) професійних об'єднань, які, однак, своїми програмними завданнями дуже співзвучні з професійними осередками першої третини XX ст. Це насамперед Українська бібліотечна асоціація (УБА), Українська асоціація видавців та книгорозповсюджувачів (УАВК), Асоціація бібліотек України, Українська асоціація працівників бібліотек для дітей. Завдяки активній діяльності цих установ та організацій створена і функціонує система фахових комунікацій у документно-інформаційній сфері, представлена формальними і неформальними комунікаційними каналами.

Наприкінці минулого століття у незалежній Україні заношуються нові фахові періодичні видання, які на сьогодні залишаються одним із основних каналів професійної комунікації у документно-інформаційній сфері. На сторінках відомих "Вісника Книжкової палати", "Бібліотечного вісника", "Бібліотечної планети", "Бібліотекознавства. Документознавства. Інформології", "Вісника Харківської державної академії культури", "Друкарства", "Технології і техніки друкарства" та ін. активно порушуються актуальні питання галузевої науки та практики. Водночас за їхніми публікаціями можна простежити наслідування теоретичних ідей і положень, виявити вплив теорії на вдосконалення практичної діяльності, враховуючи традиції української бібліології першої третини XX ст. і ті глобальні зміни, що відбулися у суспільстві, науці, культурі за майже столітній період. Сучасна фахова періодика постійно розширює свою тематику й авторський склад. Почастішали публікації як зарубіжних

колег, так і матеріали, що висвітлюють діяльність міжнародних організацій, огляди зарубіжних професійних і наукових форумів, книжкових виставок тощо, а вітчизняні спеціалісти почали активніше публікуватися у фахових виданнях близького і далекого зарубіжжя, що свідчить про включення українського контенту до системи міжнародних фахових комунікацій. Дослідження виявило, що фахові періодичні видання документно-інформаційної сфери незалежно від періоду їхнього функціонування (перша третина XX ст. чи початок XXI ст.) мають подібну тематико-типологічну структуру, обумовлену організацією галузевого наукового знання і практичної діяльності, за своїм суспільним призначенням вони забезпечують поступальний розвиток наукових досліджень і сприяють удосконаленню книжкової, бібліотечної справи, інформаційно-бібліографічної, видавничої, архівної діяльності. Одночасно фахова періодика є віддзеркаленням інноваційних процесів, що нині відбуваються в розвитку суспільства, технологій, науки і практики.

Важливим каналом професійної комунікації в галузі наприкінці XX — початку XXI ст. стали міжнародні наукові та науково-практичні конференції, яких на теренах України за останні 20 років було проведено чимало. Досить лише зазначити, що постійними щорічними професійними зібраннями є "Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества" (1993—2003), "Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса" (2004—2012), "Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти та практики" (2004—2011), наукові конференції, організовані НБУВ, НПБУ, УБА та ін., у межах яких провідні вчені та спеціалісти України і зарубіжжя обговорюють актуальні питання і тенденції розвитку документно-інформаційної сфери.

Включення українських спеціалістів у процеси міжнародної професійної комунікації стало значно активнішим, і вони беруть участь у міжнародних наукових форумах та проектах, організації ділових візитів і професійних зустрічей, реалізації програм професійних обмінів та стажувань, угод про партнерство тощо. Цьому також значно сприяють налагоджені стосунки Книжкової палати України, НБУВ, НПБУ, інших бібліотек, видавництв, установ документно-інформаційної сфери, професійних громадських об'єднань з міжнародними організаціями, книжковими палатами, інформаційними установами, бібліотеками у різних країнах, у тому числі зарубіжними українськими науковими центрами, а також посольствами, культурними центрами, іноземними представництвами в Україні, у межах чого провадиться реалізація корпоративних проектів, підвищення кваліфікації, обмін фахівцями, досвідом науково-практичної діяльності тощо.

З кінця минулого століття у документно-інформаційній сфері все більшого значення набувають електронні засоби та форми науково-професійної взаємодії. Під їхнім впливом відбувається перенесення функціональних акцентів з одних методів і засобів комунікації на інші. Високий рівень інтерактивності та відкритості інформаційних мереж, постійне удосконалення мережних сервісів сприяє залученню до професійної комунікації нефахівців, що додає нових ідей щодо розвитку галузевої науково-практичної діяльності. Для професійного спілкування нині все більше використовуються електронні фахові періодичні видання, веб-сайти наукових і професійних товариств, національних, університетських і публічних бібліотек, видавництв, архівних установ, інтернет-конференції, вебінари, форуми і чати з обговорення фахових питань, відбувається активний діалог за допомогою електронної пошти. Важливою ресурсною базою

формальної комунікації стали репозитарії — відкриті цифрові колекції науково-професійних документів, зазнали актуалізації й бібліотечні ресурси як інтеграційний фактор професійних комунікаційних зв'язків. Водночас одним із серйозних комунікаційних бар'єрів до міжнародного професійного середовища на сьогодні залишається мовний, на подолання якого потрібно звернути особливу увагу. Крім того, незважаючи на те, що електронна форма журналу не лише виступає вдалою альтернативою своїй друкованій формі, а й починає домінувати у моделях розповсюдження наукової та професійної інформації, в документно-інформаційній сфері не існує самостійного українського фахового електронного журналу.

Дослідження показало, що в умовах розвитку глобальних інформаційних мереж відмінності, які відділяли міжособистісну комунікацію від масової, стають розмитішими, тому вибірковість та адресність неформальних комунікаційних каналів (аксіальна комунікація), на чому наголошували дослідники ще сорок—п'ятдесят років тому, поступово трансформуються у відкритість для широкого загалу (ретіальна комунікація). У неформальній комунікації завдяки новим комунікаційним засобам процеси групового аналізу та синтезу інформації прискорюються, що позитивно впливає на розвиток наукової та професійної діяльності, підвищує її інноваційність. Водночас розширення меж неформальної комунікації, наприклад, посередництвом блогосфери, збільшує ризик отримання необ'єктивної, недостовірної інформації з низькою цінністю, яка, на перший погляд, видається істинною.

Таким чином, система традиційних професійних комунікацій документно-інформаційної сфери з кінця минулого століття зазнає диверсифікації каналів і засобів інформаційного обміну, тому нині вона має складну структуру, в якій наявні та використовуються всі канали, створені протягом різних періодів її розвитку, а фахова інформація має нелінійну організацію та багатовимірне подання. Нові мережні

сервіси глобальних інформаційних систем сприяють поступовому переходу фахових комунікацій до рівня масової комунікації, що означає публічну відкритість до суспільства. А для вибору найоптимальніших шляхів розвитку структури фахових комунікацій у документно-інформаційній сфері необхідно здійснювати оцінку використання та ефективності різних комунікаційних каналів.

Список використаної літератури

1. *Ільганасва В.* Інституалізація соціально-комунікаційної сфери суспільства / В. Ільганасва // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікація. — 2008. — № 1/2. — С. 148—153.
2. *Научные коммуникации и информатика* / А. И. Михайлов, А. И. Черный, Р. С. Гиляревский ; АН СССР, ВИНТИ. — М. : Наука, 1976. — 435 с.
3. *Goodall H. L.* Business and professional communication in the global workplace / H. L. Goodall, J. Schiefelbein. — Third ed. — Boston : Wadsworth, 2010. — 308 p.
4. *Laswell H.* The structure and function of communication in society / H. Laswell // The communication of ideas / Harold D. Lasswell ; L. Bryson [ed.]. — New York : Harper, [1948]. — P. 37—51.

В статье рассматривается становление и развитие основных (формальных и неформальных) каналов профессиональной коммуникации в документно-информационной сфере в первой трети XX в. и их трансформация под влиянием социально-культурных и технологических факторов с 90-х гг. XX в.

This article discusses the emergence and development of the main (formal and informal) channels of professional communication in the document-information sphere in the first third of the twentieth century and their transformation under the influence of sociocultural and technological factors since the 1990 s.

Надійшла в редакцію 30 травня 2012 року